

DR. THOMA MURZAKU (TIRANË)

KOSOVA DHE ÇËSHTJA E ÇLIRIMIT DHE E BASHKIMIT KOMBËTAR NË VITET 1913-1918

Pasi pushtoi e aneksoi Kosovën, më 1912-1913, dhe pasi ngriti një mur ndarës ndërmjet shqiptarëve, Serbia zbatoi në marrëdhënie me ta një strategji të pandryshuar, e cila nuk shtronte asnjë alternativë tjetër veç asaj të përjetësimit të sundimit të vet në viset e shkelura dhe zgjerimin e tij të mëtejshëm në dëm të shtetit shqiptar.

Për të arritur këtë, qeveritarët e Beogradit kanë ndjekur njëherazi dy rrugë: Së pari, të shndërronin shtetin shqiptar në një krijesë të paafte për të bërë jetë të pavarur dhe, së dyti, të ushtronin në Kosovë një politikë të egër shtypëse e shkombëtarizuese, për t'ia ndryshuar strukturën etnike në favor të serbëve.

Shqiptarët, në të dyja anët e murit të ndarjes, por sidomos nga ana e përtejme, kanë zhvilluar një luftë të vendosur për shembjen e tij, për të siguruar një jetë të lirë në shtetin e bashkuar kombëtar. Kjo detyrë u shtrua si një çështje aktuale për zgjidhje në vjeshtën e vitit 1913 si edhe në vjeshtën e vitit 1918.

Përpjekja e parë është e lidhur me kryengritjen e shtatorit të vitit 1913 që nisi në Dibër dhe pati jehonë në të gjitha viset e pushtuara nga serbët. Fillimisht, kryengritësit arritën mjaft suksese. Pasi u çlirua Dibra, më 22 shtator, ku u ngrit flamuri kombëtar dhe u krijua një administratë shqiptare për drejtimin e vendit, kryengritja fitoi edhe në Kërçovë, në Pogradec, në Strugë, në Ohër, ku gjithashtu u ngrit flamuri shqiptar. Luftëtarët shqiptarë, "të pandarë në xhins e fe", siç konstatojnë bashkëkohësit, arritën të çlironin një territor të gjerë që shtrihej deri në afërsi të Resnjës, të Veleshit dhe të Gostivarit¹. Sukteset e kryengritjes ngjallën shpresa të mëdha, u konsideruan si moment i shumëpritur i bashkimit me shtetin shqiptar. Këtë aspiratë kombëtare, gazeta "Përlindja e Shqipëries" e shprehte me këto fjalë: "Shqiptarët... çliruan shumë vise, të cilat doemos më së fundi duhet të mbesin tonat. Presim tani fjalën e Evropës", e cila duhej ta thoshte atë sa më shpejt. "Pardje, - vazhdon "Përlindja", - Evropa tha: Kosova u mbetet serbëve, sepse derdhen gjak dhe gjaku duhet shpërblyer. Sot shqiptarët në një luftë bujare po e derdhin gjakun pa kursim. Çdo të thotë Evropa? Ne presim të na apë bukën e përditshme dhe nderin tonë, fushën që na ep bukën dhe malet që na ruajnë nderin"². Dibranët, në një kërkesë drejtuar Fuqive të Mëdha, vinen, madje, në dukje faktin se "Dibra ndodhej në kërthizë të Shqipërisë"³.

Kryengritja ishte dëshmi e aspiratave të shqiptarëve për t'u çliruar e për t'u bashkuar me shtetin amë, por dihet gjithashtu se kryengritja nuk pati një udhëheqje qendrore dhe as një plan e program të qartë veprimesh. Ajo nuk filloi kudo në të njëjtën kohë, pati aksione të vonuara e të shkëputura njëri prej tjetrit. Në Kosovë aksionet antiserbe nisën kur ajo në përgjithësi kishte filluar të tatëpjetën e po shtypej në anët e Dibrës. Veprimet luftarake të çetave, të prira nga flamuri kombëtar në Drenicë, në Mitrovicë, në Vuçitern, në Prishtinë etj., nuk u shndërruan në veprime masive. Në krahinën e Prizrenit, ku ajo mori karakter më të gjerë dhe arriti të çlirojë Lumën, të përhapej në Gorë deri afër Kaçanikut, nuk mundi ta çlirojë qytetin⁴.

Dobësitë e lartpërmendura si edhe pamundësia e qeverisë së Vlorës për ta ndihmuar me mjete të tjera, veç atyre politike, i dhanë mundësi Serbisë ta mposhtë shpejt revoltën shqiptare dhe të përfitojë nga rasti për të forcuar pozitat e veta tej caceve që i lshin njohur në Londër.

Forca të mëdha ushtarake dhe çetnike të sjella nga Serbia për të shtypur kryengritjen ripushtuan më 1 e 2 tetor Dibrën, Kërçovën, Ohrin, Strugën e Pogradecin. Disa ditë më vonë, më 7 tetor, u shtyp kryengritja në Prizren dhe, për rrjedhojë, qëndresa shqiptare në përgjithësi u mposht. Shtypja e saj u shoqërua me një masakrim të egër të popullsisë në të gjithë hapësirën shqiptare, të aneksuara nga Serbia. Shfryrja e tërbimit serbomadhi për të kryer një pastrim etnik ka qenë veçanërisht e pashembullt në viset kufitare. Në të dyja anët e kufirit, nga Struga deri në Pejë, soldateska serbe kreu vrasje, djegie, shkatërrim e grabitje të papara⁵.

Shtypjen e egër qeveria serbe e shfrytëzoi për të forcuar sundimin e vet në viset e aneksuara, por e përdori gjithashtu për të realizuar pushtime të reja brenda kufijve të shtetit të brishtë shqiptar, para se të fillonte nga puna Komisioni Ndërkombëtar i Kufijve. Më 10 tetor 1913 serbët u dyndën në Shqipëri nga tri drejtime (Prizreni, Dibra e Manastiri) dhe pushtuan brenda disa ditëve viset shqiptare nga Qafa e Kolshtit - Va, Spas - Orosh - Qafë-Murrë, Qafë-Buell - Fushë-Stude - Skroskë - Mokërr e deri afër Maliqit. Serbët nuk shkuan deri në bregdet, siç mendonin në fillim, sepse hasën në reagime të forta nga ana e qeverisë austro-hungareze dhe italiane, por kjo nuk do të thotë se kishin hequr dorë nga ky mendim⁶. Ata shpresonin ta arrinin këtë mënyrë të tërthortë, përmes Esat Toptanit, të cilit i dhanë përkrahje të pakursyer për të shtënë në dorë pushtetin në Shqipëri, për të përmbysur qeverinë e Vlorës dhe I. Qemalin, që konsideroheshin si pengesë e pakapërcyeshme për realizimin e një zgjerimi të ri në kurritz të Shqipërisë. Këtij qëllimi i shërbeu shpallja e formimit të "Pleqësisë së Shqipërisë së Mesme", më 12 tetor 1913. Krijimi i saj shënonte shkëputjen e disa viseve të Shqipërisë së Mesme prej qeverisë së Vlorës, të cilat Esati synonte t'i hidhte kundër saj për t'i hapur rrugë përparimit të agresorëve serbë që kishin nisur tashmë sulmin këtij kufirit të shtetit shqiptar. Zgjedhja nga Esati i këtij momenti për të kryer këtë veprë antikombëtare nuk ishte një rastësi, por rezultat i një plani të menduar mirë që secila palë të arrinte në mënyrë të bashkërenduar qëllimet e veta⁷.

Përballë këtij rreziku, që çonte në një cungim të ri të shtetit të pavarur, Shqipëria pati një mbrojtje të fuqishme nga ana e Austro-Hungarisë, e cila u mbështet edhe prej Italisë e Gjermanisë. Vjena ia bëri të qartë Beogradit se ishte e vendosur të mos lejonte asnjë ndryshim të kufirit në dëm të Shqipërisë. Berhtoldi i deklaronte lidhur me këtë ministrit serb në Vjenë, më 14 tetor 1913, se: "Ne e kemi sakatuar Shqipërinë, duke i marrë qytete si Pejë, Gjakovën, Prizrenin, Ohrin, Dibrën" dhe se po të shtrohesh përsëri çështja e kufirit "është Shqipëria e dobët që ka të drejtë të kërkojë përmirësimin e vijës së kufirit kundrejt Serbisë së fortë dhe jo anasjelltas"⁸.

Qeveria austro-hungareze, duke u ndeshur me qëndrimin kokëfortë të Serbisë, e cila e përkrahur nga Rusia e Franca, refuzoi të tërhiqte ushtrinë e vet pa u caktuar kufiri përfundimtar me Shqipërinë, u detyrua t'i bëjë Beogradit më 18 tetor 1913, një paralajmërim në formë ultimatum, me anën e të cilit kërkonte që "ushtritë serbe të tërhiqeshin prej viseve të pushtuara në Shqipëri brenda një afati prej 8 ditësh"⁹.

Me këtë veprim unilateral Austro-Hungaria morri mbi vete një barrë e përgjegjësi të madhe, por, nga ana tjetër, kryente një mision me rëndësi vendimtare për shpëtimin e shtetit shqiptar nga rreziqe të paparashikuara.

Ultimatumi i Vjenës pati efektin e një shoku, që e detyroi qeverinë serbe të fillojë "të bindet" dhe brenda 25 tetorit të tërhiqte trupat nga Shqipëria¹⁰.

Zhvillimet e mëvonshme dëshmojnë se tërheqja ishte një veprim taktik dhe i përkohshëm. Përpjekjet e Serbisë për të shtypur shqiptarët, si edhe për të kryer pushime të reja në Shqipëri, nuk munguan, madje, edhe në kushtet shumë të vështira në të cilat u ndodh Serbia në fillimin e Luftës së Parë Botërore, në vitet 1914-1916, kur rrezikohej të humbiste pavarësinë e vet kombëtare.

Qeveria serbe në emigrim ku u vendos gjatë konfliktit botëror, i bënte jehonë vazhdimisht "Deklaratës së Nishit" të dhjetorit 1914, në të cilën, ndërmjet të tjerave, shpallej se në përbërjen e Serbisë së Madhe, që do të krijohej në mbarim të luftës, do të hynte veç Kosovës edhe pjesa tjetër e Shqipërisë. Prandaj, në mbarim të luftës, në verë e sidomos në vjeshtë të vitit 1918, e dendësoi veprimtarinë e vet në viset shqiptare, për të penguar çdo lloj përpjekje të shqiptarëve për bashkimin e tyre kombëtar si edhe për t'u shtrirë sa më thellë në brendësi të Shqipërisë. Shqiptarët, nga ana e tyre bënë ç'është e mundur të shkatërronin planet serbe dhe të siguronin përkrahje ndërkombëtare për zgjidhjen e drejtë të çështjes shqiptare.

Pa mbaruar ende Lufta I Botërore, patriotët shqiptarë u përpoqën të gjenin mbështetjen e Fuqive të Mëdha, duke shpresuar se ato do të zbatonin parimin e vetëvendosjes së popujve, për të cilin flitej shumë në atë kohë. Në muajt janar-mars 1918 u dërguan, në emër të popullit shqiptar, peticione e memorandumë qeverive të Fuqive të Mëdha në të cilat kërkohej t'i ktheheshin Shqipërisë të gjitha viset e shkëputura padrejtësisht. I ndodhur edhe në këto momente në krye të përpjekjeve për shpëtimin e bashkimin e atdheut, I. Qemali u drejtohej, më 10 mars 1918, bashkatdhetarëve të vet me një thirrje, me të cilën kërkonte që "t'i dëftojmë botës së qytetëruar se cili është kombi shqiptar, cilat janë të drejtat dhe dëshirat e këtij kombi dhe se, pa iu shtuar Shqipërisë nga ana e veriut Kosova e nga ana e jugut Çamëria, nuk mund të shtrohet qetësia në sinisinë e Ballkanit"¹¹.

Formulimi i kërkesave të tilla ishte shprehje e një aspirate mbarëkombëtare të shqiptarëve, aspiratë të cilën u përpoqën ta realizonin në vjeshtën e vitit 1918. Mirëpo edhe këtë herë Serbia, e ndodhur në anën e shteteve fituese dhe me përkrahjen e ushtrive aleate të Antantës, u hodh me forca të mëdha për të rivendosur sundimin e vet në Kosovë si edhe për të kryer pushtime të reja në Shqipëri.

Serbia arriti t'i plotësonte këto objektiva, sepse pas çarjes së frontit të Selanikut, në shtator të vitit 1918 ushtritë e saj përparuan me shpejtësi drejt veriut, pa ndeshur në qëndresë serioze nga forcat kundërshtarë. Serbët arritën të pushtonin Kosovën, Dibrën dhe mjaft krahina të Shqipërisë Lindore e Verilindore. Pushtimi serb i këtyre viseve u realizua në një kohë kur popullsia shqiptare, duke vazhduar luftën çlirimtare, i kishte dëbuar prej andej okupatorët austriakë, të cilët u detyruan të tërhiqeshin drejt veriut. Faktori vendimtar që i hapi rrugë ripushtimit serb ishte hyrja në to fillimisht e trupave franceze, të cilat, nga ana e tyre, ia lëshuan vendin shkelësve serbë. Sipas burimeve të komandës ushtarake franceze, që veproji asokohe në Kosovë, del se në përgjithësi trupat franceze nuk ndeshën asnjë rezistencë, sepse hynë në vise të çliruara tashmë, që drejtoheshin nga një administratë shqiptare dhe ku valonte flamuri kombëtar shqiptar. Drejtuesit e administratës shqiptare dhe përfaqësues të tjerë të popullsisë vendëse i kërkuan autoritetëve ushtarake franceze dhe, përmes tyre, edhe qeverisë së Francës, të njihte pavarësinë e Kosovës dhe bashkimin e saj me

Shqipërinë¹².

Kërkesat dhe protestat e shqiptarëve të Kosovës, drejtuar qeverive të Fuqive të Mëdha, u shtuan akoma më shumë pas ardhjes së forcave ushtarake dhe fillimit të vendosjes me dhunë të administratës serbe në vend të asaj shqiptare.

Në protestën që përfaqësuesit e Pejës e të Gjakovës i dërgonin qeverisë franceze, më 23 tetor 1918, deklaroronin se: "Ne shqiptarët e Kosovës kemi luftuar aktivisht për çlirimin e krijimin e Shqipërisë independente... Tani në vend të lirisë e pavarësisë së premtuar popujve të vegjël, që u ngritën kundër pushtuesit austriak, atdheu ynë po ripushtohet nga sllavët dhe po restaurohet regjimi serb që u vendos në vitet 1912-1915"¹³.

Ripushtimi i Kosovës nga serbët në sajë të armëve të Antantës u shoqërua me një valë të gjerë masakrash të shqiptarëve, sidomos përmes fushatës së çarmatimit, që u bë shkak për fillimin, prej nëntorit të vitit 1918, të një qëndrese të vendosur kundër ripërtëritjes së formave të njohura të sundimit e të gjenocidit serb. Kësaj kohe i takon edhe intensifikimi i përpjekjeve serbe për t'u forcuar në viset e pushtuara brenda kufijve të shtetit shqiptar, aneksimi i të cilave ishte si edhe më parë pjesë e pandarë e politikës serbomadhe të Beogradit.

Për shqiptarët krijoheshin kështu rrethana shumë të rrezikshme, të cilat bënin të pamundur jo vetëm bashkimin kombëtar, por kërcënonin edhe vetë ekzistencën e shtetit shqiptar ose një cungim të ri të tij. Situata bëhej akoma më e kërcënueshme, sepse ashtu si në vitin 1913 në shërbim të politikës serbomadhe dhe në pararojë të depërtimit serb në Shqipëri, u vu përsëri Esat Toptani. Kjo shkaktoi vështirësi e pengesa të mëdha si brenda vendit, ashtu edhe në arenën ndërkombëtare për zgjidhjen e çështjes kombëtare.

Rrethanat e brendshme dhe të jashtme, në të cilat u zhvilluan këto përpjekje për bashkimin kombëtar nuk lejuan të realizoheshin aspiratat e drejta e të ligjshme të shqiptarëve. Por, nga ana tjetër, qëndresa shqiptare luajti një rol të rëndësishëm në shkatërrimin e planeve të Beogradit për të arritur zgjerimin e mëtejshëm të Serbisë në dëm të Shqipërisë.

1 Për këtë është përgatitur vepra: Th.Murzaku, "Kryengritja çlirimtare e shtatorit 1913". Është në procesin e botimit, f.29-39.

2 *Na dhe serbët*, në: "Përlindja e Shqipënisë", 14-27 shtator 1913; *Kosova asht e jona*, në: "Përlindja e Shqipënisë", 18 shtator 1913.

3 *HHStA, PA*, në: AIH, Fondi K/586, dos.64/17, f.33. Peticion në emër të popullit të Dibrës më 28 tetor 1913.

4 Th.Murzaku, *vep. e përm.*, f.62-66.

5 *Po aty*, f.66-76.

6 *Po aty*, f.91-93.

7 *Po aty*, f.95-96.

8 *Dokumenti ospolnaja politici Kreljevine Serbije 1903-1914*, Knj.VI, sv.3, Beograd, 1983, str.407, njoftimi i Jovanoviçit nga Vjena për Pashiçin më 14 tetor 1913; *HHStA, PA*, Fondi A-827, dos.140, f.34, telegram i Berhtoldit dërguar ambasadorit të Austro-Hungarisë në Berlin, Flotov, më 16 tetor 1913.

9 *HHSIA, PA*, Vj.23.31.3192, telefon i Berhtoldit për Starhun në Beograd më 17 tetor 1913; Vj.23.32.3208, telefon i Starhut nga Beogradi më 18 tetor 1913.

10 *Po aty*, Vj.23.32.3238, telefon i Starhut nga Beogradi, më 25 tetor 1913.

11 *Arkivi Qendror i Shtetit* (më tej: *AQSH*), Fondi I.Qemali, dos.1.

12 *Archives Historiques du Ministère d'Etat Chargé de la Défense Nationale*, Paris, 20 N 522, njoftime të komadës franceze në Gjakovë e Prizren më 18 e 19 tetor 1918; *AMAE*, Europe 1918-1929, Albanie, v.10, f.360, njoftim i de Furtu nga Shkodra për komandën në Selanik, më 22 nëntor 1918.

13 *AQSH*, Fondi Komiteti i Kosovës, dos.27, f.28. Kërkesë e përfaqësuesve të Pejës e të Gjakovës dërguar nga Gjakova qeverisë franceze në Paris, më 23 tetor 1918.

